

المعرفه، ۱۴۰۶ق؛ مجمع البيان: الطبرسي (م. ۵۴۸ق.)، بيروت، دار المعرفه، ۱۴۰۶ق؛ المجموع شرح المذهب: النووي (م. ۶۷۶ق.)، دار الفكر؛ المختصر النافع: المحقق الحلبي (م. ۷۶ق.)، تهران، البعثه، ۱۴۱۰ق؛ مختلف الشيعه: العلامة الحلبي (م. ۷۲۶ق.)، قم، النشر الاسلامي، ۱۴۱۲ق؛ مدارك الاحكام: سيد محمد بن علي الموسوي العاملي (م. ۱۰۰۹ق.)، قم، آل البيت (ع)، ۱۴۱۰ق؛ مستند الشيعه: احمد التراقي (م. ۲۴۵ق.)، قم، آل البيت (ع)، ۱۴۱۵ق؛ المصباح المنير: الفيومي (م. ۷۷۰ق.)، قم، دار الهجره، ۱۴۰۵ق؛ معجم مقاييس اللغه: ابن فارس (م. ۳۹۵ق.)، به كوشش عبدالسلام، قم، دفتر تبليغات، ۱۴۰۴ق؛ المغني: عبدالله بن قدامه (م. ۶۲۰ق.)، بيروت، دار الكتب العلميه؛ مغني المحتاج: محمد الشربيني (م. ۹۷۷ق.)، بيروت، دار احياء التراث العربي، ۱۳۷۷ق؛ مفردات: الراغب (م. ۴۲۵ق.)، نشر الكتاب، ۱۴۰۴ق؛ المقتنع: المفيد (م. ۴۱۳ق.)، قم، نشر اسلامي، ۱۴۱۰ق؛ مناسك حج: لطف الله الصافي، دار القرآن الكريم، ۱۴۱۴ق؛ من لا يحضره الفقيه: الصدوق (م. ۳۸۱ق.)، به كوشش غفاري، قم، نشر اسلامي، ۱۴۰۴ق؛ منتهي المطلب: العلامة الحلبي (م. ۷۲۶ق.)، مشهد، آستان قدس رضوي، ۱۴۱۲ق؛ مواهب الجليل: الحطاب الرعيني (م. ۹۵۴ق.)، به كوشش زكريا عميرات، بيروت، دار الكتب العلميه، ۱۴۱۶ق؛ مواهب الرحمن: سيد عبدالاعلى السبزواري، بيروت، مؤسسه اهل بيت (ع)، ۱۴۰۹ق؛ المهذب: القاضي ابن البراج (م. ۴۸۱ق.)، به كوشش جمعي از محققان، قم، نشر اسلامي، ۱۴۰۶ق؛ الميزان: الطباطبائي (م. ۴۰۲ق.)، بيروت، اعلمى، ۱۳۹۳ق؛ النخبه: الفيض الكاشاني (م. ۱۰۹۱ق.)، به كوشش انصاري، تهران، سازمان تبليغات، ۱۴۱۸ق؛ النهايه:

مبارك ابن اثير (م. ۶۰۶ق.)، به كوشش محمود الزاوي و الطناحي، قم، اسماعيليان، ۱۳۶۷ش؛ النهايه: الطوسي (م. ۴۶۰ق.)، بيروت، دار الكتاب العربي، ۱۴۰۰ق؛ نهايه المحتاج: محمد بن ابى العباس الشافعي (م. ۱۰۰۴ق.)، بيروت، دار احياء التراث العربي، ۱۴۱۳ق؛ نيل الاوطار: الشوكاني (م. ۲۵۵ق.)، بيروت، دار الجيل، ۱۹۷۳م؛ الوسيله الى نيل الفضيله: ابن حمزه (م. ۵۶۰ق.)، به كوشش الحسون، قم، مكتبة النجفي، ۱۴۰۸ق؛ الهداية شرح بداية المبتدي: علي بن ابى بكر المرغيناني (م. ۵۹۳ق.)، به كوشش طلال يوسف، بيروت، دار احياء التراث العربي، ۱۴۱۵ق.

محمد سحرخوان

افساد حج ← فساد حج

افشاريه: سلسله پادشاهي ايراني؛

تلاشگر براي بهبود وضع حج گزاران

بنیان گذار سلسله پادشاهي افشاريه، نادر قلی از طایفه قرقلوی افشار است. این طایفه از قبایل قزلباش بودند که در روی کار آوردن صفویه نقش داشتند. گروهی از ایل افشار را شاه اسماعیل صفوی (حک: ۹۰۷-۹۳۰ق.) به منطقه ایبورد و نساء در خراسان شمالی کوچاند.^۱ نادر در ایبورد به خدمت حاکم آن شهر بابا علی

۱. جهانگشای نادری، ص ۲۶-۲۷؛ ایران در زمان نادر شاه، ص ۷.

را بر تخت سلطنت نشانند.^۶ این اقدامات در کنار پیروزی بر عثمانی و بازپس‌گیری زمین‌های اشغال‌شده^۷، شهرت و محبوبیت فراوان نادر را همراه داشت.

نادر که در پی بهانه‌ای برای برکناری تهماسب بود، شکست سخت او از عثمانی و واگذاری زمین‌های آزاد شده به آن‌ها را دستاویزی برای برکناری وی ساخت.^۸ بدین ترتیب، واپسین حلقه تلاش‌های زنجیروار نادر برای انتقال قدرت از صفویه به افشاریه کامل شد. از این رو، نادر با گردآوری دانشوران، کارگزاران کشوری و لشکری و افراد با نفوذ سراسر ایران به سال ۱۱۴۸ ق. در دشت مغان، با نقشه‌ای از پیش طراحی شده، با وضعیتی سلطنت ایران را پذیرفت و سلسله افشاریه را به پایتختی مشهد پایه‌گذاری کرد.^۹

بیشتر دوران ۱۲ ساله حکومت نادر به جنگ‌های پیاپی با عثمانی^{۱۰} و روسیه و کشورگشایی و لشکرکشی به سرزمین‌های گوناگون همچون قندهار^{۱۱} و هند و تصرف دهلی^{۱۲}، بخارا، خوارزم

بیگ پیوست و با شجاعت و کاردانی، اعتماد وی را به دست آورد و دختر او را به همسری گرفت^۱ و پس از مرگ پدر همسرش در سال ۱۱۳۶ ق. جانشین وی شد.^۲ در این هنگام، اصفهان به دست افغان‌ها سقوط کرده و شاه تهماسب دوم صفوی (حک: ۱۱۳۵-۱۱۴۵ ق.) برای دستیابی به قدرت و با همراهی طایفه قاجار، عازم مشهد شده بود تا پس از سرکوب ملک محمود سیستانی، قصد اصفهان کند.

شاه تهماسب با دیدن شجاعت‌های نادر، با اعطای حکم حکمرانی ایبورد به وی موافقت کرد.^۳ سپس او به عنوان سپهسالار تهماسب کارهایی کرد که شهرت بسزا به دست آورد و توانست سلسله‌ای جدید تأسیس کند. شکست ملک محمود سیستانی و تصرف مشهد در سال ۱۱۳۹ ق.^۴ و شکست دادن افغان‌ها در هرات در همان سال و نیز چیره شدن بر نیروهای اشرف افغان در سه نبرد مهم مهماندوست دامغان، سردره‌خوار در کوه‌های البرز و مورچه‌خورت و تصرف اصفهان به سال ۱۱۴۲ ق.^۵ تهماسب

۱. جهانگشای نادری، ص ۲۸؛ ایران در زمان نادر شاه، ص ۴۲۸-۴۲۹.

۲. الفوائد الصفویه، ص ۱۴۹.

۳. فارسنامه ناصری، ج ۱، ص ۵۰۷-۵۰۸؛ ایران در زمان نادر شاه، ص ۳۰۸.

۴. جهانگشای نادری، ص ۶۱؛ دره نادره، ص ۱۸۸.

۵. جهانگشای نادری، ص ۹۵-۱۰۶؛ نادر شاه و بازماندگانش، ص ۱۲۳-۱۲۴.

۶. جهانگشای نادری، ص ۱۰۷.

۷. عالم‌آرای نادری، ج ۱، ص ۱۲۶-۱۴۹.

۸. ایران در زمان نادر شاه، ص ۱۵-۱۶، ۳۲۱-۳۲۳.

۹. دره نادره، ص ۳۷۰؛ ایران در زمان نادر شاه، ص ۳۳۳.

۱۰. جهانگشای نادری، ص ۳۸۵، ۴۰۶.

۱۱. عالم‌آرای نادری، ج ۲، ص ۵۴۹.

۱۲. جهانگشای نادری، ص ۳۲۸.

و داغستان^۱ و برخورد با شورش‌های داخلی^۲ گذشت. فشارهای این دوران، وی را به نوعی بیماری روانی دچار ساخت. سال‌های آخر حکومت او دورانی لبریز از ستم و جنایت و خشونت فراوان حتی به نزدیکان وی بود.^۳ سرانجام نادر به سال ۱۱۶۰ق. در شمال خراسان به دست گروهی از یاران خویش از پای درآمد.^۴

پس از نادر، علیقلی خان معروف به عادل‌شاه (حک: ۱۶۰-۱۶۱ق.)، شاه‌رخ (حک: ۱۱۶۱-۱۲۱۰ق.)، میر محمد متولی (حک: حدود یک ماه) و نادر میرزا (حک: ۱۲۱۰-۱۲۱۸ق.)^۵ تنها بر بخش‌هایی کوچک از قلمرو نادر حکم راندند و نتوانستند بر مشکلات گوناگون و رقیبان قدرتمند خویش همانند زندیه و قاجاریه چیره گردند. سرانجام به سال ۱۲۱۸ق. با دستگیری و اعدام نادر میرزا به دست فتحعلی شاه قاجار^۶ بساط این سلسله برچیده شد.

◀ اوضاع سیاسی - اجتماعی ایران در دوره افشاریه: برآمدن افشاریه امیدهایی

فراوان برای ایرانیان همراه داشت. تلاش‌های نادر رهاوردهایی چون کوتاه کردن دست افغان‌ها از ایران، تثبیت مرزها و عقب راندن همسایگان متجاوز، بهبود اوضاع اقتصادی، و نجات کشور از هرج و مرج برآمده از انحطاط صفوی را در بر داشت و آینده‌ای روشن برای ایران ترسیم کرد.

افزون بر تلاش‌های سیاسی - نظامی، نادر در زمینه مذهبی نیز تکاپوهایی داشت. فعالیت‌های مذهبی وی تا پیش از سلطنت با باورهای پیشینه جامعه شیعی ایران همخوانی داشت. زیارت مزار امامان شیعه واهدای نذری‌های فراوان به مکان‌های مقدس^۷، پرداخت هزینه فراوان برای تعمیر و توسعه حرم علوی و عتبات عالیات^۸، نسبت دادن فتوحات و پیروزی‌ها به عنایات ائمه^۹ و اختصاص نقش مَهرها به شعارهای خاص شیعیان^{۱۰} را می‌توان از سیاست‌های مذهبی وی برشمرد. اما با توجه به عواملی چون میل به حکومت بر همه اقوام ساکن در قلمرو خود، همسایگی ایران با کشورهای سنی مذهب مانند عثمانی و افغان‌ها، بیم از بازگشت صفویان به عرصه

۱. جهانگشای نادری، ص ۳۴۵-۳۶۲.

۲. عالم آرای نادری، ج ۳، ص ۹۳۳-۹۴۶، ۹۸۸-۹۹۶.

۳. عالم آرای نادری، ج ۲، ص ۸۵۲؛ ایران در زمان نادر شاه، ص ۱۹۵-۱۹۶.

۴. دره نادره، ص ۶۸۰-۶۸۲.

۵. مجمع التواریخ، ص ۵۵؛ تاریخ ایران از آغاز تا انقراض سلسله قاجاریه، ص ۷۲۷.

۶. اشرف التواریخ، ص ۱۴۰.

۷. عالم آرای نادری، ج ۱، ص ۲۰۱-۲۰۴، ۳۱۰-۳۱۴؛ ایران در زمان نادر شاه، ص ۳۰۹.

۸. لمحات اجتماعی، ج ۱، ص ۱۲۴؛ ایران در زمان نادر شاه، ص ۳۶۷-۳۶۸.

۹. عالم آرای نادری، ج ۲، ص ۴۸۰.

۱۰. نادر شاه و بازماندگانش، ص ۴۳۲.

نادر تلاش برای دستیابی به این اهداف را از همان لحظه تدوین عهدنامه شورای مغان آغاز کرد و تا واپسین لحظات عمر پی گرفت. اما هیچ‌گاه نتوانست به آرزوهای خود جامه عمل بپوشاند. برخی از عوامل این ناکامی از این قرارند: همراهی نکردن دانشوران شیعی با سیاست‌های مذهبی نادر که مجازات مرگ را برای شماری از ایشان مانند میرزا ابوالحسن ملاباشی^۱، ملا علی اکبر طالقانی^{۱۱}، آقا محمد رضا بن صدرالدین^{۱۲}، میرزا محمد حسین بن میرزا عبدالکریم^{۱۳} و حاج محمد زکی قرمسینی^{۱۴} همراه داشت؛ نفوذ عمیق آموزه‌های شیعی در باورهای مردم؛ گرفتاری‌های فراوان نادر به علت لشکرکشی‌ها؛ کوتاه بودن دوره اقتدار افشاریان؛ و همراهی نکردن دولت عثمانی با خواسته‌های نادر.

◀ تلاش‌های افشاریه درباره حج و

حرمین شریفین: تسلط دولت عثمانی بر حجاز و رقابت با صفویه، وضعیتی بس دشوار را برای حاجیان ایرانی رقم زده بود و این مشکلات به ویژه در دوره ضعف و فترت حکومت، نمودی بیشتر می‌یافت. با توجه به اهمیت ویژه جنبه سیاسی حج، دولت عثمانی

قدرت^۱، نقش ویرانگر اختلاف‌های مذهبی در جامعه^۲، بهره‌گیری عثمانی‌ها از اختلاف‌های مذهبی برای انگیزش نیروها بر ضد ایران^۳ و ضرورت دلجویی از جمعیت سنی مذهب وفادار به نادر در سپاهش^۴ وی از همان اوان سلطنت، سیاست مذهبی دیگری را در پیش گرفت.

نادر تلاش‌های مذهبی جدید خویش را در دو جهت متمرکز کرد. از یک سو کوشید با محدود کردن بخش فقهی آیین تشیع و ممنوع ساختن شعائرمانند برگزاری مراسم عزاداری امام حسین علیه السلام، سب و لعن مخالفان از جانب شیعیان^۵ که به زعم وی اختلاف‌برانگیز و از بدعت‌های شاه اسماعیل صفوی بود^۶ و اجباری کردن اعتقاد به خلفای راشدین^۷، نظر اهل سنت را به خود جلب کند. از سوی دیگر تلاش کرد تا عثمانی‌ها را وادارد که فقه جعفری را کنار مذاهب چهارگانه اهل سنت به رسمیت بشناسد.^۹

۱. نک: لمحات اجتماعی، ج ۱، ص ۱۱۹؛ ایران در زمان نادر شاه، ص ۴۳۸.

۲. نک: جهانگشای نادری، ص ۲۶۹؛ ایران در زمان نادر شاه، ص ۹۳.

۳. جهانگشای نادری، ص ۳۸۵.

۴. ایران در زمان نادر شاه، ص ۹۶.

۵. عالم آرای نادری، ج ۳، ص ۹۸۱-۹۸۲؛ مجمع التواریخ، ص ۸۴.

۶. عالم آرای نادری، ج ۳، ص ۹۸۰ به بعد.

۷. عالم آرای نادری، ج ۳، ص ۹۸۰؛ جهانگشای نادری، ص ۲۶۹.

۸. ایران در زمان نادر شاه، ص ۹۵.

۹. جهانگشای نادری، ص ۲۷۰؛ ایران در زمان نادر شاه، ص ۲۴.

۱۰. عالم آرای نادری، ج ۲، ص ۴۵۵؛ جهانگشای نادری، ص ۷۰۴.

۱۱. الاجازة الکبیره، ص ۱۵۵-۱۵۶.

۱۲. تتمیم امل الأمل، ص ۱۵۳-۱۵۴.

۱۳. تتمیم امل الأمل، ص ۱۲۹-۱۳۰.

۱۴. تتمیم امل الأمل، ص ۱۶۶-۱۶۷.

نهایت سعی خود را در بی اعتبار کردن کاروان‌های حاجیان ایران به کار می برد. مشکلاتی فراوان برای حاجیان پدید می آورد؛ از تعیین امیر الحاج خاص ایرانی و ایجاد تشکیلات منظم جلوگیری می کرد؛ از ایرانیان مالیات‌ها و باج‌های گوناگون می گرفت؛ و برای تأمین امنیت راه‌های مکه همکاری نمی کرد.^۱

حاجیان ایرانی در دوره افشاریه سه راه برای رسیدن به حرمین پیش رو داشتند: نخست راه دریا که از مسیر بندرهای جنوب ایران به بندر جده پیموده می شد. دو راه دیگر که در عراق قرار داشتند، عبارت بودند از: راه زییده* که از نجف آغاز می شد و به فرمان زییده، همسر هارون الرشید عباسی، آباد شده بود و نزدیک‌ترین راه زمینی به مکه به شمار می رفت. دیگری به راه شام* معروف بود که از بغداد آغاز می شد و بسیار دورتر از راه زییده بود. راه زییده متروک بود؛ زیرا در ریگزار قرار داشت و در مسیر آن، میان قبایل بادیه‌نشین ستیز جریان داشت و حاکمان عثمانی برای تأمین امنیت آن همکاری نمی کردند. از این رو، حاجیان مجبور بودند راه شام و منازل هفتاد و شش گانه آن را بپیمایند که آن نیز به علت دوری مسافت و

۱. نک: المدينة المنورة فی رحلة العیاشی، ص ۹۷، ۱۸۷-۱۸۹؛ سفرنامه منظوم حج، ص ۴۹.

هجوم راهزنان و اعراب بادیه‌نشین، خطرهای بسیار داشت.^۲

نادر با درک صحیح از جایگاه حج نزد مسلمانان و با عنایت به نقش تبلیغی فرمانطقه‌ای آن، از همان آغاز حکومت برای سامان دادن به این اوضاع کوشید. در همایش مغان آن گاه که بر محدود ساختن آیین شیعه تأکید کرد، در برابر تعهد نمود تا دو نکته را به تأیید حکومت عثمانی برساند. بر مبنای یکی از این تعهدها، باید در مسجدالحرام کنار مقامات چهارگانه که از دوران عباسیان به پیروان هر یک از فرقه‌های اهل سنت برای خواندن نماز به روش خود اختصاص داده شده بود^۳، مقامی نیز به پیروان مذهب جعفری واگذار می شد. بر پایه تعهد دیگر، حاجیان ایرانی باید هر ساله از راه شام رهسپار مکه می شدند و گماشتگان دولت عثمانی باید با ایشان مانند حاجیان مصر و شام رفتار کرده^۴، از گرفتن مالیات‌ها و باج‌های غیر معمول مانند «دورمه» خودداری می کردند.^۵

دولت عثمانی به بهانه قدمت مقامات چهارگانه برای فرقه‌های اهل سنت و ایجاد مشکل در صورت رفت و آمد حاجیان ایرانی

۲. بیان الواقع، ص ۱۳۳-۱۳۴، ۱۵۱.

۳. مصباح الحرمین، ص ۱۶۷.

۴. جهانگشای نادری، ص ۲۷۰.

۵. جهانگشای نادری، ص ۴۱۸.

دانشوران و افندیان اهل سنت، مذهب شیعه را به رسمیت بشناسند و شیعیان در مقام شافعی در مسجدالحرام با ایشان شریک شوند و پس از آن‌ها بر طبق آیین خود نماز بگزارند. همچنین هر ساله ایران امیرالحاجی برای کاروان حج تعیین کند و حاجیان ایرانی اکرام شوند و رفتار با امیرالحاج ایرانی مانند رفتار با امیران مصر و شام باشد.^۵ از آن پس دولت عثمانی متعهد شد تا کشتی‌انان، راهداران، باجگیران و سرشمارگیران خود را مراقب باشد و حاجیان ایرانی را اکرام کند.^۶

نادر، سید نصرالله حائری * (م. ۱۱۵۸ ق.) مدرس و خطیب توانای حرم امام حسین (ع) را برای پیگیری مصوبات همایش نجف به سال ۱۱۵۷ ق. راهی مکه کرد. وی در مسجدالحرام به روش شیعیان نماز گزارد و پس از نماز، مبلغی فراوان را به نام نادر میان دانشوران قسمت کرد. وی مورد استقبال شریف مسعود بن سعید بن سعد حسنی، حکمران مکه، قرار گرفت و نامه‌های نادر برای توافق دانشوران فریقین در رسمی شمردن مذهب جعفری، برپایی نماز به شیوه شیعیان در مسجدالحرام و مسجد النبی و درگیر نشدن فریقین به یکدیگر را همراه هدایای نفیس نادر به شریف مکه و حکمران مدینه، تقدیم کرد. شریف مسعود،

از راه شام، دو خواسته نادر را نپذیرفت و پیشنهاد کرد که حاجیان ایرانی از راه نجف و به ریاست امیرالحاج ایرانی رهسپار حج شوند. نادر این پیشنهاد را به شرط تأمین امنیت و لوازم سفر پذیرفت.^۱ پس از این رویداد، حکیم مخصوص نادر به سال ۱۱۵۴ ق. همراه کاروانی از راه بغداد راهی مکه معظمه شد.^۲ نادر در نامه‌ای که از کابل برای سلطان عثمانی فرستاد، درخواست کرد تا راه زبیده که ویران و متروک شده بود، برای عبور حاجیان ایرانی آماده شود و عثمانی امنیت آن را تأمین کند و به امام جماعت ایرانی اجازه دهد تا در مقام شافعی به نام نادر خطبه بخواند.^۳

نادر پس از تصرف عراق که گویا در پی بی‌توجهی حکومت عثمانی به این توافقات صورت گرفت^۴، در نجف همایشی از دانشوران برجسته شهرهای گوناگون ایران و نجف، کربلا، بلخ، بخارا، افغان و دیگر سرزمین‌های ماوراءالنهر و نماینده عثمانی، شیخ عبدالله افندی بن حسین بغدادی مشهور به سويدی (۱۱۸۰-۱۲۴۶ ق.) ترتیب داد و توافقتنامه‌ای را به امضای دانشوران رسانید که بر پایه شماری از مواد آن، باید قضات،

۱. جهانگشای نادری، ص ۳۰۶.

۲. بیان الواقع، ص ۱۱۲ به بعد.

۳. بیان الواقع، ص ۴۹-۵۰.

۴. جهانگشای نادری، ص ۳۸۶-۳۸۸.

۵. جهانگشای نادری، ص ۳۸۷-۳۹۱.

۶. عالم آرای نادری، ج ۳، ص ۸۸۶.

نامه و هدایا را برای کسب تکلیف به دربار عثمانی فرستاد و سید نصرالله را نزد خود نگاه داشت. امیر بندر جده، ابوبکر پاشا، در همان سال نامه‌ای از خواهرزاده خود، احمد پاشا، که در مرز ارزوم مستقر بود، با فرمان نقض سازش میان عثمانی و نادر دریافت کرد و بر همین اساس، از شریف مسعود خواست که سید نصرالله را به او بسپارد تا به قتل برساند. شریف در برابر این خواسته او مقاومت کرد؛ ولی برای رفع اتهام تمایل به تشیع، دستور داد تا پس از هر نماز در مسجدالحرام شیعیان را لعن کنند. شریف پس از یک سال سید نصرالله را همراه امیر الحاج شام، اسعد پاشا، راهی استانبول کرد و سرانجام سید نصرالله در نهم رجب سال ۱۱۵۸ق. در میدان باب السرایای استانبول به اتهام فساد مذهب گردن زده شد.^۱

نادر پس از این رخداد در نامه‌ای به سلطان محمود عثمانی، از پذیرفته نشدن درخواست‌های خود گله کرد و از او خواست تا یکی از دو سرزمین عراق یا آذربایجان را که پیشتر به ایران تعلق داشتند، بازپس دهد.^۲

حکومت عثمانی با توجه به شکست‌های پیشین، از تلاش‌های نادر در زدودن بدعت‌ها تشکر کرد و تعهد داد که با حاجیان ایرانی

رفتاری بهتر از دیگر اقوام داشته باشد.^۳ اما تأکید بر تأمین امنیت حاجیان و نستاندن مالیات‌های غیر معمول از حاجیان ایرانی در دو توافقنامه سال‌های ۱۱۵۹ و ۱۱۶۰ق. میان ایران و عثمانی^۴ نشان دهنده استمرار مشکلات حاجیان در این دوران است.

پس از قتل نادر، مشکلاتی مانند نبود حکومت مرکزی و مقتدر در ایران و نیز رقابت‌های شماری از ایلات بر سر قدرت، پرداختن سران حکومت به امور حج و حریمین شریفین را ناممکن ساخت.

◀ منابع

الإجازة الکبیره: عبدالله الموسوی التستری، به کوشش الحائری، قم، مکتبه النجفی، ۱۴۰۹؛ اسناد و مکاتبات تاریخی ایران، دوره افسارویه: محمد رضا نصیری، گیلان، جهاد دانشگاهی، ۱۳۶۴ش؛ اشرف التواریخ: محمد تقی نوری، به کوشش سوسن اصیل، تهران، میراث مکتوب، ۱۳۸۶ش؛ ایران در زمان نادر شاه: مینورسکی، به کوشش یاسمی و عبداللهی، تهران، دنیای کتاب، ۱۳۸۷ش؛ بیان الواقع: عبدالکریم بن خواجه کشمیری، به کوشش داکرکی - بی - نتییم، اداره تحقیقات پاکستان، ۱۹۷۰م؛ تاریخ ایران از آغاز تا انقراض سلسله قاجاریه: حسن پیرنیا و عباس اقبال آشتیانی، تهران، خیام، ۱۳۸۰ش؛ تنمیم امل الآمل: الشیخ عبدالنبی القزوینی، به کوشش الحسینی، قم، مکتبه النجفی، ۱۴۰۷ق؛ تنضید العقود السنیه: رضی الدین بن محمد الموسوی العاملی (م. ۱۶۳ق.)، به کوشش رجایی، قم، نشر

۱. تنضید العقود، ج ۲، ص ۳۷۷-۳۹۸.

۲. اسناد و مکاتبات تاریخی ایران «دوره افسارویه»، ص ۱۳۱-۱۳۲؛

نادر شاه و بازماندگانش، ص ۳۶۳-۳۶۴.

۳. لمحات اجتماعی، ج ۱، ص ۱۴۳.

۴. نادر شاه و بازماندگانش، ص ۳۷۳ به بعد.

مساحت ۶۴۹۰۰۰ کیلومتر مربع که حدود ۵۸۰۰ کیلومتر مرز مشترک دارد. این کشور از شمال با جمهوری‌های تاجیکستان، ازبکستان و ترکمنستان و از شرق و جنوب با پاکستان و از شمال شرقی از راه تنگه واخان با چین همسایه است و از مغرب نزدیک به ۹۰۰ کیلومتر با جمهوری اسلامی ایران مرز مشترک دارد.^۱ این کشور که پایتختش شهر کابل است، به ۳۴ ولایت تقسیم می‌شود.^۲ (تصویر شماره ۱)

◀ **پیشینه تاریخی:** تاریخ افغانستان از روزگار کهن تا سده هجدهم م. با تاریخ کشورهای همسایه به ویژه ایران همسان است؛ زیرا در هزاره دوم و اول ق.م. این سرزمین زیر تسلط اقوام ایرانی بود و تا سده چهارم ق.م. که داریوش سوم از اسکندر مقدونی شکست خورد، همچنان بخشی از قلمرو ایران به شمار می‌رفت. پس از این، افغانستان در تصرف اقوام و گروه‌های گوناگونی چون مغول‌ها، ترک‌ها و چینی‌ها بود تا دیگر بار در آغاز دوره اسلامی زیر نفوذ فرمانروایان ایرانی چون طاهریان، صفاریان، سامانیان و غزنویان درآمد. سلجوقیان، خوارزمشاهیان، ایلخانیان، تیموریان و افشاریان از دیگر حکومت‌های مهمی بودند که پس از غزنویان بر منطقه

الاسب، ۱۴۳۱ق؛ جهانگشای نادری: میرزا مهدی خان استرآبادی، به کوشش عبدالله انوار، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۷۷ش؛ دره نادره تاریخ عصر نادر شاه: میرزا مهدی خان استرآبادی، سید جعفر شهیدی، تهران، علمی فرهنگی، ۱۳۸۴ش؛ سفرنامه منظوم حج: بانویی اصفهانی (م.قرن ۱۲)، به کوشش رسول جعفریان، مشعر، ۱۳۷۴ش؛ عالم‌آرای نادری: محمد کاظم مروی، به کوشش ریاحی، تهران، نشر علمی، ۱۳۷۴ش؛ فارسنامه ناصری: حاج میرزا احسن فسایی، به کوشش منصور فسایی، تهران، امیر کبیر، ۱۳۸۳ش؛ الفوائد الصوفیه: ابوالحسن قزوینی، به کوشش احمدی، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۶۷ش؛ لمحات اجتماعیه من تاریخ العراق: علی الوردی، قم، الرضی، ۱۳۷۱ش؛ مجمع التواریخ: محمد خلیل المرعشی الصفوی، به کوشش آشتیانی، تهران، کتابخانه طهوری و سنایی، ۱۳۶۲ش؛ المدینة المنورة فی رحلة العیاشی: به کوشش محمد محزون، کویت، دار الارقم، ۱۴۰۸ق؛ مصباح الحرمین: عبدالجبار الشکوئی (م.قرن ۱۴)، به کوشش طباطبایی، مشعر، ۱۳۸۴ش؛ نادر شاه و بازماندگانش: عبدالحسین نوایی، تهران، زرین، ۱۳۶۸ش.

ابوالفضل ربانی

افغانستان: کشوری مسلمان در غرب

آسیا

بسیاری از مسلمانان افغانستان، خواه شیعه و خواه سنی، سالانه در قالب کاروان‌های دولتی و خصوصی به حج می‌روند.

افغانستان سرزمینی است کوهستانی با

۱. افغانستان در پنج قرن اخیر، ج ۱، ص ۳-۴؛ افغانستان، ص ۳.
 ۲. جغرافیای سیاسی جهان اسلام، ص ۱۲۰؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۹، ص ۵۲۸-۵۲۹؛ www.cia.gov.